

Väitöskirjojen lähteet ja niiden saatavuus valtiotieteissä - lähdeanalyysin tuloksia

Mika Holopainen

Tässä artikkelissa esitetään yhteenvetoa tutkimuksesta, jossa kohteena oli viiden Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa vuonna 2010 valmistuneen väitöskirjan lähdeaineistot. Lähdeanalyysi tuotti tietoa mm. siitä, mitä julkaisutyyppisiä väitöskirjantekijät nykyisin suosivat yhteiskuntatieteissä ja kuinka kattavasti aineistoja oli saatavilla Helsingin yliopiston kirjastojen, erityisesti valtiotieteiden kirjaston¹ kokoelmissa.

Lähdeanalyysi kirjaston työvälineenä

Väitöskirjojen lähdeanalyysia on Suomessa tehty 2000-luvulla useilla eri tieteenaloilla, kuten humanistisissa tieteissä (Pappila 2004, Kokko 2011) ja tekniikan aloilla (Muhonen 2005). Lisäksi on tehty vertailevaa tutkimusta, jossa kohteena ovat olleet kauppa- ja hallintotieteiden väitöskirjat kahdessa eri yliopistossa (Nygren, Iivonen, Valтари ja Heikkilä 2008).

Pidemmän aikavälin tarkastelussa tässä kuvattulle tutkimukselle tarjoaa erään vertailukohdan myös Raution ja Suhosen (1981) 30 vuotta sitten tekemä selvitys kotimaisten sosiologian ja valtiopöytäkirjojen lähteistä.

Lähdeanalyysia on usein pidetty ongelmallisena mm. siksi, että lähdeluettelot eivät sinänsä paljasta, onko lähteitä varsinaisesti käytetty ja mitkä lähteet ovat olleet tutkimuksen kannalta merkittäviä. Lähdeanalyysin perusteella ei myöskään voida tietää, miten tutkijat ovat lähteitä saaneet käsiinsä tai kuinka suuri merkitys tietyn kirjaston kokoelmilla on ollut tutkimuksen syntymiselle.

Kirjastojen näkökulmasta lähdeanalyysi on kuitenkin nähty työvälineenä, jonka avulla voidaan konkreettisesti osoittaa kokoelmien näkyvyys tut-

kimuksessa. Tällöin analyysin kohteena olevat lähdeluettelot on nähty neutraalisti aineistolistoina, jotka ovat syntyneet tutkimuksen kuluessa ja sisältävät ne julkaisut, jotka tekijä on syystä tai toisesta valinnut viittauksen kohteeksi. Kun listoja verrataan kirjaston kokoelmissa oleviin aineistoihin, voidaan osoittaa, kuinka suuri osa viitatuista aineistoista sisältyy kirjaston kokoelmiin. Lähteiden merkittävyyttä tai tärkeyttä tutkimukselle ei siis lainkaan arvioida.

Vertailun avulla voidaan osoittaa kokoelmien suhteellinen kattavuus ja monipuolisuus esimerkiksi tutkittujen väitöskirjojen edustamien tieteenalojen näkökulmasta. Tätä voidaan hyödyntää kirjastojen vaikuttavuutta arvioitaessa - tai vaikuttavuuden puolesta argumentoitaessa. Toisaalta kirjastojen käytännön työn kannalta viiteanalyysi tarjoaa apuvälineitä kokoelmien arviointiin ja yleisemminkin kokoelmatyöhön.

Tutkimukseen sisältyvät väitöskirjat

Tutkimuksen kohteeksi valittiin viisi Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa v. 2010 valmistunutta väitöskirjaa. Valintaan sisältyi kaksi ehtoa: väitöskirjojen tuli olla sähköisessä muodossa ja niiden tuli edustaa valtiotieteellisen tiedekunnan eri tutkimusaloja tai oppiaineita.

Väitöskirjojen sähköinen muoto tarkoitti käyt-

¹ Valtiotieteiden kirjasto on osa Helsingin yliopiston keskustakampuksen kirjastoa.

tännössä avoimesti verkossa julkaistuja pdf-versioita, joista lähdeluettelot oli helposti kopioitavissa taulukkolaskentaohjelmaan jatkokäsittelyä varten. Valittujen väitöskirjojen kytkeytymisen eri tutkimusaloihin mahdollisti suhteellisen monipuolisen otoksen saamisen valtiotieteellisen tiedekunnan väitöskirjoissa käytetyistä lähteistä.

Määrällisesti viiden väitöskirjan lähdeaineistoa voidaan pitää kohtuullisen edustavana; useampien väitöskirjojen ottaminen mukaan tutkimukseen ei luultavasti olisi merkittävästi muuttanut tuloksia (ks. Nygren, Iivonen, Valtari ja Heikkilä 2008).

Toisaalta on syytä mainita, että valtiotieteellisessä tiedekunnassa tutkimusta tehdään yhteensä 13 eri oppiaineessa, joiden kesken voi olla melko suuria eroja mm. siinä, kuinka laajasti lähteitä on saatavilla e-aineistoina tai vapaasti verkossa.

Kohteena olevat väitöskirjat edustivat yhteiskuntapolitiikkaa, hallinnon ja organisaatioiden tutkimusta, sosiologiaa, sosiaalipsykologiaa ja viestintää.

Kolme väitöskirjoista oli monografioita ja kaksi artikkeleista ja niiden yhteenvedo-osasta muodostuvaa ns. nippuväitöskirjaa. Jälkimmäisten osalta tutkimuksen kohteena olivat vain yhteenvedo-osaan liittyvät lähteet. Väitöskirjoista kahdessa kielinä oli suomi, kahdessa englanti ja yhdessä ruotsi.

Lähdeanalyysin toteutus

Lähdeanalyysi kohdistui väitöskirjojen lähdeluetteloissa mainittuihin tekstimuotoisiin lähteisiin, joita oli yhteensä 1217 kpl. Keskimäärin väitöskirjaa kohden oli 243 lähettä. Lähteistä selvitettiin julkaisutyyppi, julkaisuvuosi, kieli sekä saatavuus painettuna, elektronisena tai vapaasti verkossa.

Painettujen ja elektronisten aineistojen osalta tarkistettiin saatavuus Helsingin yliopiston valtiotieteiden kirjastosta tai mahdollisesti muista Helka-tietokantaan sisältyvistä kirjastoista.² Val-

tiotieteiden kirjastoon on pyritty hankkimaan tiedekunnan eri laitosten ja oppiaineiden tarvitsemää aineistoa, joten viitatus aineiston saatavuus kyseisestä kirjastosta oli erityisen mielenkiinnon kohteena.

Julkaisutyyppien osalta tehtiin yksinkertainen jaottelu monografioihin, lehtiartikkeleihin, toimitettujen teosten artikkeleihin, toimitettuihin teoksiin sekä muihin aineistoihin. Väitöskirjat ja muut oppinnäytteet laskettiin tässä tutkimuksessa monografioihin. Muut aineistot sisälsivät mm. EU-asiakirjoja, raportteja, lakitekstejä, konferenssiaineistoja ja opetusmateriaaleja. Mikään näistä muihin aineistoihin sisällytetyistä aineistotyypeistä ei yksinään muodostanut merkittävää osuutta koko aineiston näkökulmasta. Muut aineistot olivat pääasiallisesti saatavilla vapaasti verkossa.

Lähteiden julkaisutyyppit, kieli ja julkaisuvuosi

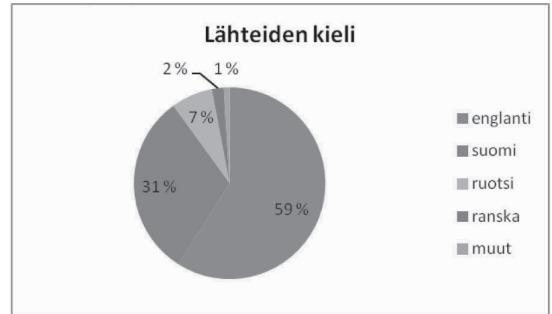
Väitöskirjoissa esiintyneiden lähteiden jakauma julkaisutyyppien mukaan on esitetty kuvassa 1. Kolme keskeistä julkaisutyyppiä erottuu aineistossa selvästi: monografiat (43 %), lehtiartikkelit (25 %) ja artikkelit toimitetuissa teoksissa (19%). Toimitetut teokset (5 %) ja sekalainen ryhmä muut aineistot (8 %) jäävät melko pieniksi.

Monografiat ovat siis tämän tutkimuksen perusteella lähdeviitteiden hallitseva aineistotyyppi yhteiskuntatieteissä. Jos tilannetta vertaa 30 vuotta sitten Raution ja Suhosen (1981) tekemään sosiologian ja valtio-opin väitöskirjojen viiteanalyysiin, muutoksia aineistotyyppien jakaumissa on tapahtunut yllättävän vähän. Raution ja Suhosen analyysissä sosiologian väitöskirjoissa monografiaviitteiden osuus oli 54 % ja valtio-opissa 56 %. Vastaavasti lehtiartikkeleiden osuus viitteistä oli sekä sosiologiassa että valtio-opissa 20 %. Kolmatta keskeistä julkaisutyyppiä, kokoomateosartikkeleita, oli sosiologian väitöskirjalähteissä 14 % ja valtio-opissa 16 %. Raution ja Suhosen lukuihin verrattuna on tässä esitetyissä tutkimustuloksissa tapahtunut monografioiden osal-

² Helka-tietokanta sisältää Helsingin yliopiston kirjaston aineistojen lisäksi Kansalliskirjaston ja useiden erikoiskirjastojen aineistojen tiedot.

Kuva 1. Väitöskirjoissa esiintyneiden lähteiden jakauma julkaisutyypin mukaan (n=1217)

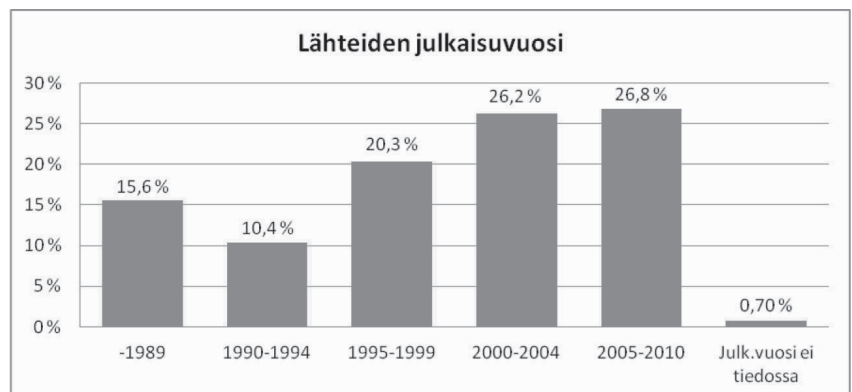
Kuva 2. Väitöskirjoissa esiintyneiden lähteiden jakauma kielen mukaan (n=1217)

ta vähenemistä 11-13 %, lehtiartikkeleiden osalta kasvua 5 % ja kokoomateosartikkeleiden osalta kasvua 3-5 %.

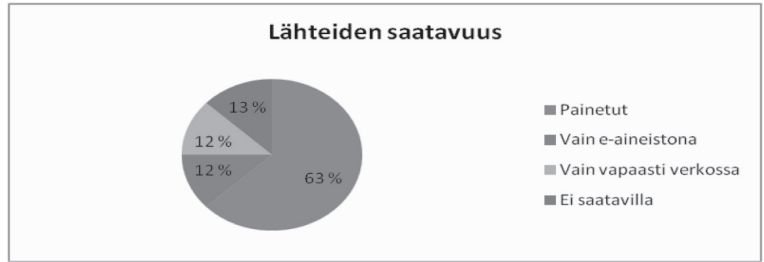
Väitöskirjojen lähteiden jakauma kielen mukaan ei myöskään tuottanut suurempia yllätyksiä. Englanti (59 %) ja suomi (31 %) olivat hallitsevia, muille kielille jäi yhteensä 10 % osuus. Tämä kuvastanee yleisemminkin tilannetta, vaikka jakaumat yksittäisten väitöskirjojen kohdalla voivat vaihdella huomattavasti. Ruotsin kielen osuutta (7 %) voitaneen pitää suhteellisen suurena, mutta toisaalta yksi väitöskirjoista oli kirjoitettu ruotiksi, mikä selittää osaltaan ruotsinkielisen aineiston laajahkon käytön (22 %) kyseisessä väitöskirjassa. Vastaavasti ranskan 2 %:n osuus perustuu yhden väitöskirjan sisältämään suurehkoon määrään ranskankielisiä lähteitä (8 %).

Väitöskirjoissa esiintyneet lähteet sijoitettiin julkaisuvuoden perusteella luokkiin kuvan 3 mukaisesti. Aikaväli 1990-2010 jaettiin neljään viisivuotissjaksoon, ja omaan luokkaansa sijoitettiin vanhemmat, ennen vuotta 1990 julkaistut lähteet. Lähteistä runsaat puolet oli 2000-luvun julkaisuja – ja hienoinen enemmistö näistä uudemmista lähteistä viimeisten viiden vuoden ajalta (v. 2005-2010). Lisäksi viidesosa lähteistä sijoittui 1990-luvun jälkipuoliskolle. Lähes kolme neljäsosaa lähteistä oli julkaistu viimeisten 15 vuoden kuluessa. Merkittävää on, että jakauma painottuu näin selvästi uudempiin julkaisuihin. Eräs selittävä tekijä asialle on avoimesti verkosta tai kirjaston hankkimina e-aineistoina saatavien aineistojen jatkuvasti lisääntynyt osuus etenkin 1990-luvun loppupuolelta alkaen.

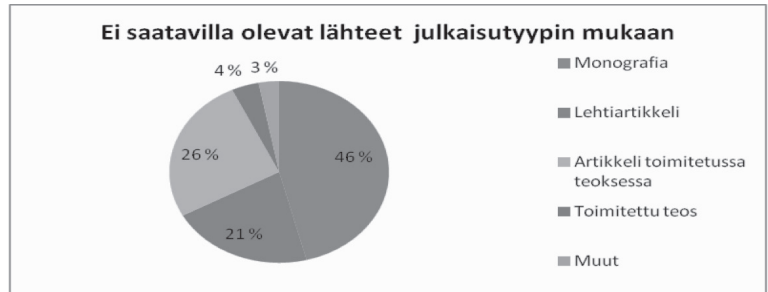
Kuva 3. Väitöskirjoissa esiintyneiden lähteiden jakauma julkaisuvuoden mukaan (n=1217)

Kuva 4. Väitöskirjoissa esiintyneiden lähteiden saatavuus (n=1217)

Kuva 5. Ei saatavilla olevien väitöskirjoissa esiintyvien lähteiden jakauma julkaisutyyppien mukaan (n=152).

Lähteet hyvin saatavilla

Lähteiden saatavuus on varsin hyvä, sillä peräti 87 % lähteistä on saatavilla joko painettuna, e-aineistona tai vapaasti verkossa. Pällekkäisyyttä painettujen ja sähköisessä muodossa olevien aineistojen kesken on jonkin verran: painettujen ja e-aineistojen osalta 8 % ja painettujen ja vapaasti verkossa olevien osalta 6 %. Kuvassa 4 esitetään lähteiden jakauma siten, että kirjaston hankkimista e-aineistosta ja vapaasti verkosta saatavista kuvataan osuus, jota ei ole lainkaan painettuna saatavilla. Todellisuudessa sähköisenä saatavien aineistojen osuus on 38 %, josta e-aineistoina 20 % ja vapaasti verkossa 18 %.

Lähteitä, joita ei ollut lainkaan saatavilla (sähköisenä tai painettuna kirjaston kokoelmissa), oli yhteensä 13 %. Näiden lähteiden jakauma julkaisutyypeittäin esitetään kuvassa 5.

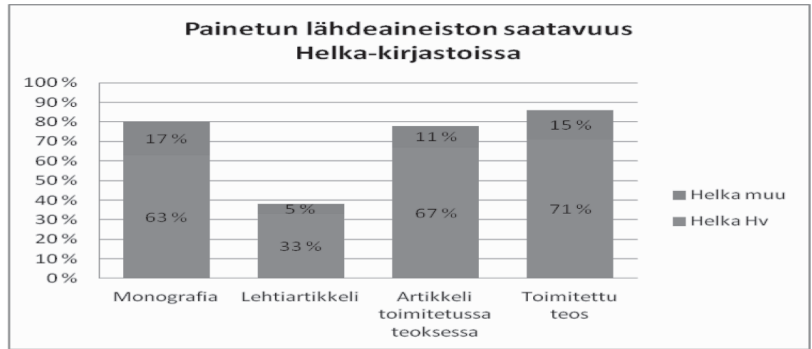
Painettujen lähteiden saatavuutta Helka-tietokannassa olevien kirjastojen kokoelmista havainnollistetaan kuvassa 6. Tämän tutkimuksen puitteissa tehtiin vain yksinkertainen analyysi siitä, oliko lähteitä saatavilla Helsingin yliopiston val-

tiotieteiden kirjaston kokoelmissa tai mahdollisesti muissa Helka-kirjastojen kokoelmissa. Saatavuus muissa kokoelmissa huomioitiin vain, jos lähde ei ollut saatavilla valtiotieteiden kokoelmissa. Tarkempaa analyysiä esimerkiksi siitä, missä eri kirjastoissa lähteitä oli saatavilla ja kuinka paljon esiintyy päällekkäisyyksiä eri kokoelmissa, ei siis tehty.

Painettujen lähteiden saatavuus Helka-tietokantaan kuuluvista kokoelmista näyttää hyvänä etenkin monografioiden (80 %) sekä toimitettujen teosten (86 %) ja niissä esiintyvien artikkeleiden (78 %) suhteen. Myös pelkästään valtiotieteiden kirjaston kokoelmien kattavuus väitöskirjaviitteiden näkökulmasta on varsin hyvä; monografialähteiden osalta kate on 63 %, toimitettujen teosten osalta 67 % ja em. teoksissa esiintyvien artikkeleiden osalta 71 %.

Painettujen lähteiden saatavuutta tarkasteltaessa on syytä muistaa, että tässä esitetyt luvut kuvaavat tilannetta lähdeanalyysiä tehtäessä (v. 2011), joten lähteiden saatavuus voi poiketa josain määrin väitöskirjojen tutkimus- ja kirjoitus-

Kuva 6. Väitöskirjoissa esiintyneiden painettujen lähdeaineistojen löytyvyys aineistotyyppin mukaan Helka-kirjastoissa (n=767).

prosessin aikana vallinneesta tilanteesta. Aivan oma kysymyksensä on luonnollisesti painettujen aineistojen konkreettinen saatavuus. Tähän voivat vaikuttaa mm. hankittujen niteiden määrä eri kokoelmissa, varausjonot, henkilökuntalaiset yms. tekijät.

Julkaisutyyppin mukainen lähteiden saatavuus e-aineistoina tai vapaasti verkossa esitetään kuvassa 7. Odotetusti vain lehtiartikkeleiden osalta e-aineistot olivat merkittävässä asemassa. Kirjaston hankkimat e-aineistot kattoivat 68 % väitöskirjojen lehtiartikkeliviitteistä, tämän lisäksi 9 % oli löydettävissä verkosta. Muun aineiston osalta kaikki saatavilla olevat lähteet olivat saatavilla verkossa eli yhteensä 96 %.

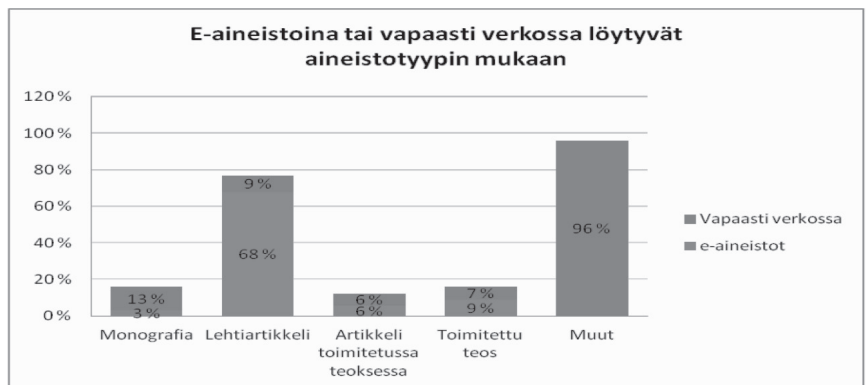
Monografialähteiden sekä toimitettujen teosten ja niiden sisältämien artikkeleiden osalta aineistoa oli saatavilla sähköisessä muodossa melko niukasti, vain 12–16 %. Mielenkiintoista oli, että monografioiden kohdalla vapaasti verkossa

löytyvien lähdeaineistojen osuus ylitti peräti 10 %:lla kirjaston hankkimien e-aineistojen osuuden (3 %). Eräs selittävä tekijä monografiaviitteiden verkkosaatavuudessa on se, että tässä tutkimuksessa monografioiden luokkaan sijoitettiin väitöskirjat ja laajamittaiset tutkimusraportit, jotka ovat nykyisin hyvin yleisesti saatavilla avoimesta verkosta. Toisaalta yksittäisten e-kirjojen hankinnassa kirjasto on painottanut kurssikirjoja, jolloin sähköisenä käytettävän tutkimuskirjallisuuden osuus on jäänyt varsin vähäiseksi.

Verkkoaineiston osuus lisääntymässä voimakkaasti

Lähteiden saatavuutta julkaisuajan perusteella havainnollistaa kuva 8. Tämän kuvan prosentiosuoksissa ovat mukana sähköisenä saatavilla olevat lähdejulkaisut riippumatta siitä, ovatko ne päällekkäisiä painetun aineiston kanssa. Näin hahmottuu paremmin, mitä muutoksia eri

Kuva 7. Väitöskirjoissa esiintyneiden lähteiden löydettävyys e-aineistoina tai vapaasti verkossa olevina aineistoina (n=468).

ajanjaksoilla esiintyy painettujen, e-aineistojen sekä avoimesti verkossa olevien lähteiden saatavuudessa.

Suurin muutos on vapaasti verkossa olevan lähdeaineiston voimakas kasvu ajanjaksolla 2005-2010; edelliseen viisivuotisjaksoon verrattuna verkosta löytyvien osuus on yli kaksinkertaistunut. Samalla on tapahtunut laskua e-aineistojen ja painettujen osuudessa, jälkimmäisten kohdalla laskua on lähes 4 %. Toisaalta tilanne sen osalta, kuinka suuri osuus aineistoista ei ole saatavilla, on säilynyt samalla tasolla (3,2 %) kahden viimeisimmän viisivuotisjakson aikana.

Erikseen on mainittava, että julkaisutyypin ryhmän 'muut' sisältämistä lähdeviitteistä, joista 96 % oli verkossa, yli puolet (57 %) oli julkaistu ajanjaksolla 2005-2010 ja noin viidesosa (19 %) ajanjaksolla 2000-2004. Ryhmässä muut on mm. EU-asiakirjoja sekä eri maissa tuotettuja raportteja ja selvityksiä, jotka pääosin ovat saatavilla vain verkosta. Tämän tyyppistä verkossa julkaistua aineistoa on tietoisesti jätetty hankkimatta kirjastoon painetussa muodossa. Tämä selittää etenkin ajanjaksolla 2005-2010 ilmenevää kasvua väitöskirjojen verkkolähteissä.

Kuvissa 9–11 on erikseen havainnollistettu kolmen keskeisimmän julkaisutyypin saatavuutta lähteiden julkaisuveden mukaisena jakaumana.

Kuvassa 9 esitetään monografialähteiden saatavuuden jakauma. Jälleen on havaittavissa selvä muutos vapaasti verkossa löytyvien aineistojen osuudessa 2000-luvulla ja etenkin ajanjak-

solla 2005-2010. Myös lehtiartikkeleiden ja kokoomateosartikkeleiden kohdalla, kuvissa 10 ja 11, verkosta saatavien lähteiden osuus on lisääntynyt, mutta ei niin selvästi kuin monografia-aineistojen kohdalla.

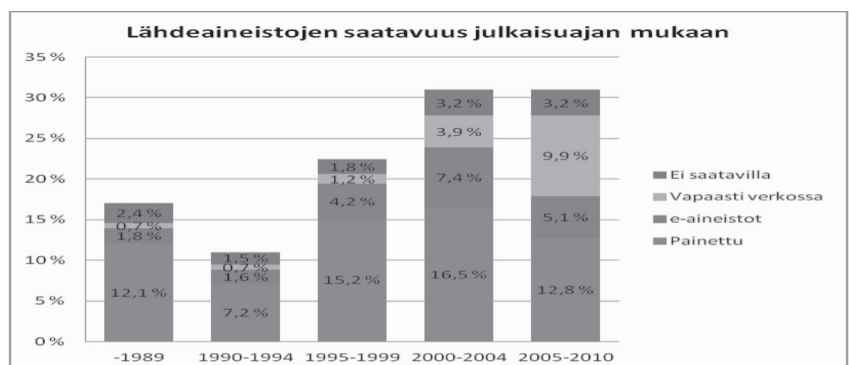
Keskeisten julkaisutyypin osalta ei ollut havaittavissa kovin suuria muutoksia aineiston saatavuudessa, kun huomioidaan kaikki eri julkaisumuodot. Suurimmat ”ei-saatavilla” olevien lähteiden osuudet näkyvät kokoomateosartikkeleiden saatavuudessa 2000-luvulla; suurimmillaan ”ei-saatavien” osuus on 6,6 % ajanjaksolla 2000-2004.

Viiteanalyysin tulokset osoittavat, että monografioilla on edelleen keskeinen asema yhteiskuntatieteiden väitöskirjojen lähdeaineistossa. Myös lehti- ja kokoomateosartikkeleiden osuudet lähdeaineistossa ovat merkittäviä. Yhteensä nämä kolme julkaisutyyppiä kattoivat 87 % kaikista väitöskirjoissa käytetyistä lähteistä.

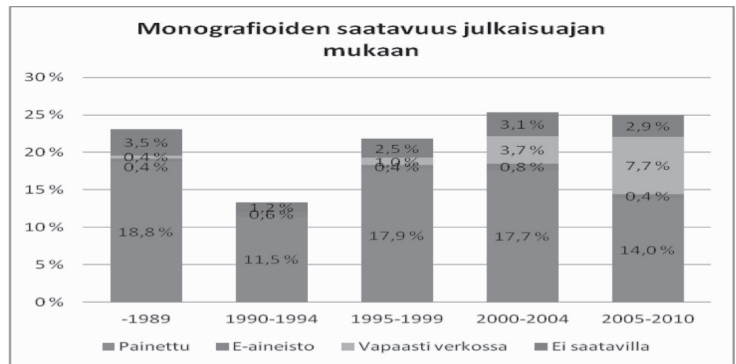
Väitöskirjojen lähdeaineiston saatavuudesta voidaan yhteenvedon todeta, että aineistoa on hyvin saatavilla painettuna kirjaston kokoelmista lukuun ottamatta lehtiartikkeleita ja ryhmään 'muut' sisältyviä aineistoja. Lehtiartikkelit olivat hyvin saatavilla e-aineistoina ja jonkin verran myös vapaasti verkossa. Muut aineistot olivat erittäin hyvin saatavilla vapaasti verkossa.

Lähdeaineistojen saatavuuteen liittyvät muutokset painottuivat lehtiartikkeleiden saatavuuden nousuun e-aineistoina 1990-luvun puolivälistä alkaen sekä vapaasti verkossa olevan aineis-

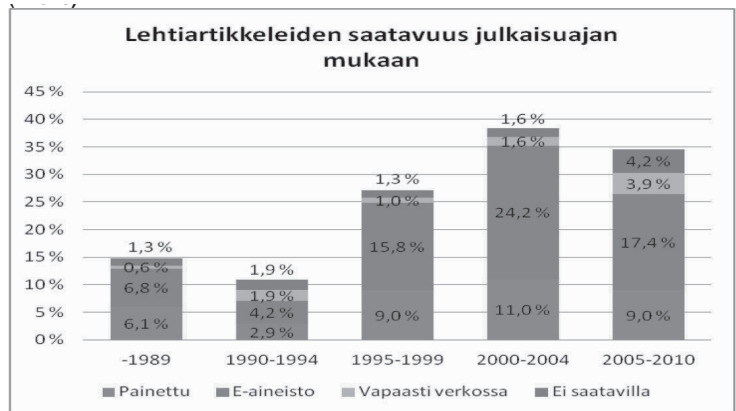
Kuva 8. Väitöskirjoissa esiintyneiden lähteiden saatavuus julkaisuajan mukaan (n=1209).

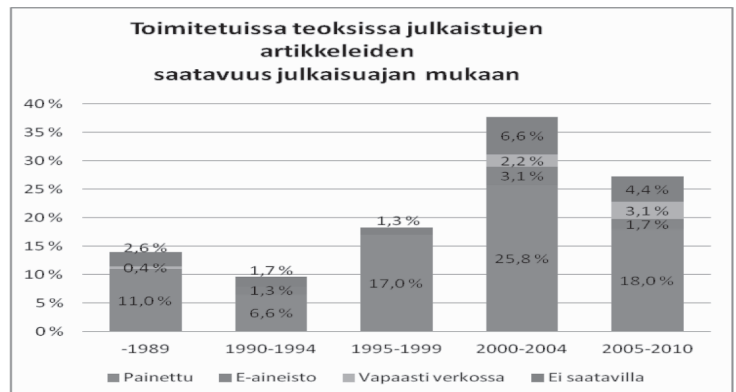
Kuva 9. Väitöskirjoissa esiintyneiden monografialähteiden saatavuus julkaisuajan mukaan (n=520)

Kuva 10. Väitöskirjoissa esiintyneiden lehtiartikkelilähteiden jakauma julkaisuajan mukaan (n=310).

Kuva 11. Väitöskirjoissa esiintyneiden toimitetuissa teoksissa julkaistujen artikkelilähteiden jakauma julkaisuajan mukaan (n=229).

ton voimakkaaseen kasvuun etenkin v. 2005 alkaen.

Miten vapaasti verkossa olevan aineiston kasvu tulee jatkossa näkymään kirjastojen hankinnossa, aineistonvalinnassa ja uusien palvelujen kehittämisessä, on sinänsä kiinnostava kysymys. Yli-

opistojen lisääntyvä paine tiivistää julkaisutahtia ohjanee tutkijoita tehostamaan entisestään e-aineistojen sekä vapaasti verkossa esiintyvien aineistojen hyödyntämistä. Toisaalta kehittyneempien e-kirjalukijoiden ja tablettikoneiden leviäminen tulee osaltaan vaikuttamaan aineistojen hankin-

ta- ja käyttötapoihin. Vähitellen yleistyneen myös monografia-aineistojen käyttö pelkäästään sähköisessä muodossa. Kuinka radikaalisti ja nopeasti muutoksia sitten tapahtuukin, kirjastoissa olisi korkea aika varautua niihin. 📖

Kirjallisuus:

Kokko, Marja (2011): Väitöskirjojen lähdeluetteloiden kertomaa -sarja. Osa 1: Kielitieteen väitöskirjat. Tietue – Jyväskylän yliopiston kirjaston asiakaslehti 4/2011. Saatavilla: <http://tietue.blog.jyu.fi/2011/12/14/vaitoskirjojen-lahdeluetteloiden-kertomaa-sarja-osa-1/>

Muhonen, Ari (2005): Viitetiedolla vaikutusten jäljille. Signum 37 (2), s. 10-15. Saatavilla: <http://ojs.tsv.fi/index.php/signum/article/view/3330/3080>

Nygren, Ulla, Iivonen, Mirja, Valtari, Anu & Heikkilä, Tanja (2008): Palveleeko kirjaston kokoelma väitöskirjatutkimusta? – lähdeanalyysillä kokoelmat näkyväksi. Signum 40 (1), s. 5-17. Saatavilla: <http://ojs.tsv.fi/index.php/signum/article/view/3452/3202>

Pappila, Jyrki (2004): Humanistien käyttämän tutkimuskirjallisuuden saatavuus Helsingin yliopiston kirjastossa. Pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopisto. Saatavilla: http://www.kansalliskirjasto.fi/attachments/5kSvIrHoj/5v5kQHugv/Files/Current-File/Tutkimuskirjallisuuden_saatavuus_Helsingin_yliopiston_kirjastossa.pdf

Rautio, Pertti & Suhonen, Pertti (1981): Yhteiskuntatieteiden tietovirrat ja suomalainen tutkija. Raportti sosiologian ja valtio-opin väitöskirjojen lähteistöstä. Suomen Akatemian julkaisuja 2/1981.

Tietoa kirjoittajasta:

*Mika Holopainen, tietoasiantuntija
Helsingin yliopiston kirjasto
email: mika.holopainen@helsinki.fi*